

Det här handlar om hur vårt gamla lilla kolonisamhälle försvann bit för bit och hur det moderna Bergshamra växte fram i motsvarande grad. Jag har försökt ta reda på vad som hände och varför det blev som det blev. Berättelsen nedan börjar när kolonisterna först fick veta att deras tillvaro skulle förändras, den fortsätter med en rad markavträdelser och kulminerar 40 år senare med den stora flytten. Det här är första delen.

Tom Wall

Koloniträdgårdarna i Tivoli fyller 30 år Den långa vägen mot den stora flytten

Del 1. 1943 – 1952. Illavarslande tecken

Den som började läsa Stockholms-Tidningen till sin söndagsfrukost den 17 januari krigsvintern 1943 möttes av två dominerande rubriker på förstasidan:

*Britterna har gått till offensiv mot Rommel
Tre ryska genombrott syd om Voronesj*

Rubrikerna illustrerade den vändning av kriget som redan hade skett både i Nordafrika och i Sovjetunionen. Tyskarnas kapitulation i Stalingrad kom för övrigt bara drygt två veckor senare. Nyheterna bidrog till att inge de flesta av tidningens läsare ett hopp om ett slut på kriget och ett mer normalt liv. En efterkrigstid med alla dess möjligheter skyntade i vintermörkret.

För den Bergshamrakolonist som bläddrade vidare i tidningen förbyttes de goda nyheterna från den stora världen på förstasidan mot dystrare och oroande sådana från den mera närliggande lilla världen. På sidan 20 längst ned, under rubriken *Solnas första stadsplan klar*, kunde man läsa att länsarkitekten hade utarbetat en stadsplan för Bergshamra. Vid den gamla hållplatsen Ålkistan utmed Roslagsbanan planeras en station och en torgplats. I artikeln sägs att: ”För större allmänna anläggningar såsom skola o.d. kunna platser lämpligen anvisas inom eller vid nuvarande koloniområdet närmast Ulriksdalsvägen.” Det direkta skälet till stadsplanen var det faktum att Solna vid årsskiftet blivit stad.

Om nu det lilla som stod i tidningen verkade oroande, så var det inget mot det som mötte de representanter för föreningens styrelse som uppsökte Domänstyrelsens jordbruksbyrå för att ta del av plankartan. Planen hade lagt beslag på hela den gemensamma festplatsen, parken kallad, och en rejäl bit av det övriga koloniområdet med stugor och allt: ”cirka 31 kolonister skulle avskiljas från det under senaste arrendeperioden arrenderade området”. Så skrev föreningen i sin ”protestskrivelse” till regeringen den 9 februari 1943. De 31 lotterna motsvarade mer än en femtedel av samtliga lotter. I skrivelsen begär man också förlängning av arrendet.

Det hela kom som en total och mycket obehaglig överraskning. Beskedet väckte djup förstämning. Styrelsen hade ungefär ett år tidigare skickat in en ansökan till Domänstyrelsen om att få arrendet förlängt, helst i 20 år. Statens markinnehav här i Solna vid Brunnsviken och

borta i Järva var enormt stort och förvaltades som brukligt av Domänstyrelsen. Föreningens arrendekontrakt löpte ut först i mars 1944 och man var alltså ute i mycket god tid – två år i förväg. Det framgår klart och tydligt att man från föreningens sida var säker på en förlängning av arrendet. Det fanns goda skäl för det. Redan 1933 hade regeringen gett Byggnadsstyrelsen i uppdrag att omarbete ett planförslag för Bergshamra från början av 1920-talet ”därvid hänsyn skall tagas /.../ till kolonistrelsens intresse av trädgårdsområdets fortbestånd å Bergshamra”. Man tyckte sig alltså ha regeringens ord på att man skulle få vara kvar och odla sina koloniträdgårdar här i Bergshamra. Och så kom detta.

Om Byggnadsstyrelsen hade skött sina åligganden, så hade utvecklingen blivit en annan. Men den byggnadsplan som man fått i uppdrag att upprätta över Bergshamra blev aldrig utförd. Det framgår av Byggnadsstyrelsens senfärdigt levererade skrivelse till regeringen den 12 januari 1943, det vill säga några dagar innan artikeln i Stockholms-Tidningen och nästan tio år efter det att man fått uppdraget. Skrivelsen, som med största sannolikhet aldrig kom till kolonisternas kännedom, är fylld med vad som närmast får betraktas som bortförklaringar.

Här försvann också kolonisternas chanser att få hela koloniområdet inlagt i planen och därmed möjligheten att behålla alla koloniträdgårdarna. De för kolonisterna dramatiska händelserna 1943 nämndes märkligt nog inte i föreningens styrelse- och revisionsberättelser. Däremot kunde man berätta för medlemmarna att kontraktet hade förlängts. Det blev inte 20 år som man bad om, utan tio år, från 14 mars 1944 till den 14 mars 1954.

Nu hade alltså en stor och – skulle det visa sig – utdragen planprocess satts igång och kolonisterna hittade aldrig någon stoppknapp att trycka på.

Nästa steg blev en arkitekttävling för området. Prisnämnden hade sitt första sammanträde i april 1945, precis när kriget håller på att ta slut i Europa, och tävlingshandlingarna är daterade den 1 oktober 1947. Tidigare samma år förvärvade Solna stad marken av staten för 2,8 miljoner kronor. Man ”visste” att man skulle få köpa, men den formella försäljningen blev inte klar förrän nu. I själva tävlingshandlingarna beskrevs bland annat tävlingsområdets läge och topografi. Det var stora landarealer som förvärvats: från Ulriksdalsgränsen i väster till Bockholmen i öster (även det vi idag kallar Sfären omfattades av köpet). Ulriksdalsvägen utgjorde ny gräns söderut mot statens mark och i nordost gick nu stadens mark fram till Stocksundstorps villasamhälle. För kolonins del innebar det en förlust av hela parken och de koloniträdgårdar som låg närmast den. Men i handlingarna nämner man också att det söder om tävlingsområdet på kronans mark finns ”ett välordnat kolonioråde, vilket man måste räkna med att det kommer att brukas för sitt ändamål under avsevärd tid.” Från kommunens sida ansåg man uppenbarligen ännu 1947 att större delen av koloniområdet skulle få vara kvar ”under avsevärd tid”. Men man gjorde också klart att de delar av koloniområdet som ingick i markköpet skulle exploateras: ”Någon hänsyn behöver vid stadsplaneringen dock icke tagas till kolonianläggningarna i dessa delar.” Föreningen skulle dock få utnyttja den marken fram till 1954.

En av de tävlande undrade hur området söder om tävlingsområdet skulle användas. Det var med andra ord området söder om Ulriksdalsvägen där den ännu fredade delen av koloniorrådet låg och odlingsmarken ner mot Tivolihalvön. Prisnämnden svarar i januari 1948 att den delen av Bergshamra ”torde icke i någon större omfattning komma att bebyggas för bostadsändamål. Byggnadsstyrelsen önskar nämligen enligt uppgift reservera dessa områden för Kronans räkning och då i första hand för vetenskapliga institutioner.”

Arkitekttävlingen avgjordes i juli 1948. Det är för övrigt tveksamt om kolonisterna över huvud taget kände till tävlingen. Inget nämns i styrelseprotokoll, verksamhetsberättelser eller

årsmötesprotokoll. Det vinnande förslaget av arkitekterna Backström och Reinius bestod till stor del av stjärnhus. Sådana fanns inritade på bland annat båda sidorna om dagens Björnstigen, på den mark där en del av Ripstogens punkthus ligger idag och uppe på Sfarens höjd. Även två "kollektivhustorn" (det högsta 15 våningar), radhus i två våningar och andra typer av hus fanns i förslaget. Men det blev endast stjärnhusen vid Mårdstigen och Lostigen som byggdes, vilket skedde först 1953-1955. Resten av planen genomfördes aldrig. Istället kom helt nya idéer och tankar.

Ganska sent under tävlingsperioden ber Bergshamra koloniförening Solna stad att på sin karta få inritat det område som staden köpt. Efter några dagar får föreningens ordförande Carl Hallman ett brev, daterat den 24 januari 1948, från fastighetsdirektör Carl Bremme på fastighetskontoret innehållande kartan med en tydlig röd linje inlagd. Föreningens styrelse behövde inte längre känna sig osäker på vad man höll på att förlora.

Alldeles i slutet av året – december 1948 – anhåller koloniföreningens styrelse vördsamt hos borgmästaren i Solna om förlängd arrendetid för parken. Sedan 1920-talets mitt hade man arrenderat föreningens stora festplats ett år i taget. Man hade investerat i byggnader, en stor dansbana med mera och ett "på sin tid rätt dyrbart stängsel omkring parkområdet." Nu var stängslet i dåligt skick och behövde ersättas. Därför ville man försäkra sig om att "arrendetiden för parken åtminstone sammanfaller med koloniområdet i övrigt". Det arrendet sträckte sig alltså fram till 1954.

Svaret kom ganska omgående (15 januari 1949), inte från borgmästaren själv, men väl från drätselkammaren. Man svarar rakt på sak att "denna park avses att delvis bebyggas, bl.a. med en panncentral". Man skriver också att utbyggnaden av Bergshamra beräknas komma igång under loppet av år 1950. Därför blir det heller inte fråga om något förlängt arrende för parken.

Mitt under sommaren, den 17 juli 1949, firas föreningens 30-åriga tillvaro på festplatsen med sitt nu nödortfittigt reparerade stängsel. Jubileet uppmärksammas av flera av huvudstadens tidningar. Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Stockholms-Tidningen och Morgon-Tidningen beskriver koloniområdet i mycket positiva ordalag. Det finns dock mörka moln på högsommarhimlen:

"Men bland kolonisterna är oron stor. Visst glömmar man gärna den hotande faran denna vackra jubileumsdag, då alla flaggor gått i topp. Men alla vet att om inte alltför många år börjar grävskoporna sitt segertåg för att bereda plats åt en ny stadsdel, asfaltgator och höga bostadshus.

– Ännu har vi fyra års frist innan våra kontrakt går ut. Men en liten del av området har Solna stad redan köpt in, och säkert följer resten av området efter vad det lider. Sedan ska det väl byggas här, även om det inte sker bums."

Det är föreningens ordförande Hallman som uttalar sig närmast profetiskt i Dagens Nyheter den 18 juli 1949.

Under jubileumsdagen inflyter ett gratulationstelegram från Einar Rudskog, föreningens arkitekt och kontrollant. Han "lyckönskar Sveriges förnämligaste koloniträdgård till fortsatt ostörd tillvaro". Ordförande Hallman verkar ha helt klart för sig vad som var på gång, arkitekt Rudskog hade nog inte en susning.

Men drygt ett halvår senare, på årsmötet den 16 mars 1950, inleder Hallman och "erinrade om de 30 år som gått, samt uttalade den förhoppningen att Koloniföreningen måtte gå en ljus

framtid till mötes.” Det är förmodligen inte ironiskt menat och det oförenliga i hans två uttalanden förblir en gåta.

På samma årsmöte bad en av kolonisterna att det område som Solna köpt skulle markeras på kartan som medföljer årsberättelserna. Bland kolonisterna utanför styrelsen rådde uppenbarligen osäkerhet om vad som egentligen gällde. Någon markering på kartan gjordes aldrig.

Årsmötet fortsatte och ”Hallman klargjorde för hur styrelsen tänkt att realisera kontraktet för Bergshamra Koloniområde.” Hur man tänkt framgår tyvärr inte här eller i andra handlingar.

Direkt efter Hallman begär medlemmen Erik Kärrfeldt ordet och berättar att ”han personligen var bekant med den nuvarande Jordbruksministern, och visste att han har stor förståelse för småodlare”. Kärrfeldt tyckte att föreningen borde ta tillfället i akt och det tyckte även årsmötet. Man beslöt att kontakta Gunnar Sträng, Sveriges jordbruksminister.

Två veckor senare har styrelsen möte och diskuterar att tillsätta en ny föreståndare för parken, men det visar sig omöjligt att få någon att ta uppdraget. Därför beslöt styrelsen att ”helt indraga denna post, med tanke på att det kanske var sista året som föreningen disponerade parken.”

Samma dag som mötet, den 30 mars, skrivs ett brev på fastighetskontoret riktat till föreningen där man upplyser om att en första etapp av den planerade bebyggelsen i Bergshamra eventuellt kan bli verklighet ”i början av nästa år”. Därför får Solna stads fastighetskontor ”härmed uppsäga arrendekontraktet från den 1 oktober 1950.” Man ber därefter föreningen kontakta kontoret för att få reda på vilken del av området som först kommer att bebyggas. Någon sådan kontakt verkar märkligt nog inte ha tagits. Först följande år behandlas brevet i styrelsen.

Men för att återgå till beslutet på årsmötet om att kontakta ministern så blev det verklighet. Mitt på sommaren, den 21 juni 1950, kom Gunnar Sträng på besök till Bergshamra och förplågades med mat och kaffe i paret Kärrfelds stuga på lott nummer 65 vid Kolonivägen.

Vid styrelsemötet den 3 augusti redogjorde Hallman för de samtal man fört med Sträng under besöket: ”Ministern kunde av naturliga skäl ej lova något bestämt /.../ men uttalade sig för att när ärendet en gång kommer upp i Departementet han var väl informerad i detta, och att han då skulle göra vad han kunde för vår sak.”

Sträng hade lyssnat och gjort till intet förpliktigande uttalanden. Men det var i vart fall ett vällovligt försök från föreningens sida att påverka utvecklingen.

Under det första styrelsemötet följande år i januari 1951 noterades att man fått en skrivelse från fastighetskontoret för nästan precis tio månader sedan om uppsägning av området som nu tillhörde Solna. I styrelseprotokollet har någon med blyerts tillfogat: ”Det var väl parkområdet?” Uppenbarligen rådde stor osäkerhet i styrelsen och man hade inte ens frågat om vad uppsägningen gällde. Dessutom verkade man inte ha särskilt bråttom.

På samma möte hade en av föreningens revisorer, Erik Lidman, ett förslag på skrivelse till regeringen och Domänstyrelsen om kontraktsförlängning, vilken godkändes av styrelsen. Man diskuterade hur den skulle överlämnas och beslöt att en delegation på sju personer skulle försöka få företräde hos statsrådet Sträng. Under nästa sammanträde i februari presenterades ett alternativt förslag till skrivelse till myndigheterna, vilket Kärrfeldt hade författat. Precis

som det första förslaget begärdes förlängning av arrendet, men dessutom innehöll det möjligheten att *friköpa* området. Drygt ett år tidigare, på årsmötet 1950, hade Kärrfeldt tagit upp frågan om friköp. Hans kanske inte helt övertygande motivering var att eftersom Solna stad fått köpa mark av Domänstyrelsen, så borde man även kunna sälja mark till föreningen. Det kan även nämnas att friköp diskuterades redan 1947. Styrelsen fick då ett brev från Axel Landberg som bad att få göra en undersökning om friköp, men styrelsen var kallsinnig och ville inte stå för några kostnader. Man avfärdade förslaget med att ”detta får helt göras på herr Landbergs eget ansvar.” Nu, fyra år senare, beslöt mötet att styrelsen och Kärrfeldt skulle arbeta vidare med frågan. Nu återkom han alltså själv med förslaget, tydligen utan styrelsens medverkan. Hallman hade flera invändningar: styrelsen borde först undersöka om möjligheten över huvud taget fanns, vilket pris och vilka villkor skulle gälla? Dessutom borde alla medlemmar tillfrågas om de kunde gå iland med affären. ”En situation kunde uppstå att många av medlemmarna på grund av enbart ekonomiska skäl ej fick behålla sina lotter, och en sådan omständighet ville Hallman icke vara med om att framkalla.”

Styrelsen beslöt därefter att bara begära förlängning av arrendekontraktet med tillägget och önskemålet att ”föreningen i fortsättningen skulle få kännedom om tilltänkta marköverlåtelse, till exempelvis Solna.” Styrelsen var tydligen angelägen att snabbt informera medlemmarna om denna åtgärd. Därför skrevs det i årsberättelsen för 1950 som var färdigtryckt till årsmötet i mitten av mars 1951 att skrivelsen var skickad. Men på själva årsmötet uppenbarades det att den inte alls hade skickats. Kassören Sven Andersson fick förklara att han ringt upp Domänstyrelsen när skrivelsen var klar. Han fick då beskedet av Domänintendenten att ”Koloniföreningen med sannolikhet kunde påräkna minst ett 10-årskontrakt.” Läget beträffande det område Solna köpt var heller inte akut eftersom ”någon bebyggelse f.n. icke tillåtes där.” Hallman lovade årsmötet att styrelsen med det snaraste skulle kontakta intendenten och överlämna skrivelsen. I slutet av april gick så skrivelsen äntligen iväg till både Domänstyrelsen och till statsrådet Sträng.

Under året gick för övrigt mycket tid åt till att bevaka föreningens intressen vid de omfattande grävningsarbetena för vatten och avlopp som skedde på koloniföreningens område.

I början av 1952 skriver fastighetskontoret till föreningen och säger upp det mellan staden och föreningen gällande kontraktet till den 1 oktober 1953 med förlängning av arrendetiden till den 14 mars 1954. Styrelsen bedömde att formuleringen var så kryptisk att man skulle besöka fastighetsdirektören för att få reda på vad som avsågs. Så skedde också den 6 mars 1952 då föreningens ordförande, kassör och sekreterare informerades av direktören om vad som kunde tänkas hända på det område som Solna förvärvat: ”uppsägningen var av ren formell natur meddelade Fastighetsdir. och att någon som helst anledning till oro ej fanns f.n. Han omtalade att Solna stad icke hade någon anledning att avhysa några kolonister. Tvärt om skulle han medverka till att ge detta område åtminstone lika lång arrendetid, som vi kunna vänta för det övriga området.” Hur länge den arrendetiden skulle bli var det ingen som visste, eftersom svaret från Domänstyrelsen lät vänta på sig. Något svar inkom inte detta år. Framtiden för kolonisterna var osäker. Man gick i väntans tider. Men till dags dato hade inte en enda koloniträdgård schaktats bort eller en enda stuga rivits. Större delen av koloniområdet var inte ens föremål för någon hotande plan – ännu.